

БЕЛАРУСКІ ГІСТОРЫК У XVІІІ СТАГОДДЗІ (НА ПРЫКЛАДЗЕ І. КУЛЬЧЫНСКАГА)

XVІІІ ст. на беларускіх землях – час войнаў, паўстанняў, грамадскіх канфліктаў і міжканфесійных сутычак, але гэта і час этнічнай кансалідацыі беларускага этнасу, час плённай творчай дзейнасці шматлікіх нашых землякоў і ўзбуджэння значнай цікавасці да сваёй гісторыі, да даследавання ўласнай культурнай спадчыны. Гэты складаны і супярэчлівы перыяд у гісторыі Беларусі не мог не стварыць сваіх летапісцаў, хранографіаў, якія б на падставе сваіх назіранняў і аналізу змаглі зафіксаваць і тым самым захаваць для нашчадкаў веды пра той час. Адным з іх лічыцца гісторык і уніяцкі царкоўны дзеяч Ігнат Кульчынскі, якога заслужана называюць «першым даследчыкам беларускіх старажытнасцей» [7, 14; 8, 100].

Нарадзіўся Ігнат Кульчынскі ў 1707 г. у Горадні або яе наваколлі [8, 100; 9, 98] ці ва Уладзіміры Валынскім [4, 60] у шляхецкай сям'і сярэдняй заможнасці [5, 138]. Ён вучыўся ў базыльянскіх школах, якіх было нямала ў Беларусі. У хуткім часе пасля пасвячэння ў святарскі сан Кульчынскі стаў сакратаром генерала ордэна базыльян Карнэля Сталпавіцкага–Любенецкага. У гэтай якасці ён браў удзел у кангрэгацыі базыльян у Быцені ў 1726 г. [5, 138]. У 1727–1735 гг. ён, будучы генеральным пракуратарам базыльянскай кангрэгацыі, жыў у Рыме, дзе кіраваў царквой Сергія і Вакха, атрымаў званне доктара багаслоўя [4, 60; 5, 138; 6, 453; 10, 106]. Тут ён выдаў шэраг прац

багаслоўскага характару, прысвечаных царкоўнай гісторыі [7, 14; 8, 100; 9, 98; 10, 106]. Першай яго публікацыяй была безыменная справаздача пра стан уніяцкай царквы ў Рэчы Паспалітай, падрыхтаваная, магчыма, яшчэ на радзіме («Relationes authenticae de statu Ruthenorum cum S. R. E. Unitorum in Regno Poloniae degentium...», Рым 1727) [5, 138]. На італьянскай зямлі Кульчынскі прапагандаваў культ Жыровіцкай Божай Маці, прысвяціў славу таму беларускаму абразу некалькі публікацый («Oratio de Beata Virgine Zyrovicense», Рым, 1732; «Il diaspro prodigioso di tre colori...», Рым, 1732 [1]; «Signum Magnum ...», Рым, 1732 [3]).

Як пракуратар базыльян І. Кульчынскі рэпрэзентаваў на тэрыторыі рымскай курыі інтарэсы ордэна і уніяцкіх епіскапаў. Шматлікія перамовы вымагалі падрыхтавання вялікай колькасці дакументацыі. Абапіраючыся на нешматлікі друкаваны матэрыял, ён выдаў у Рыме кнігу «Specimen Ecclesiae Ruthenicae» (1732). Гэты твор, які ўключае біяграфіі святых разам з усходнім каляндаром і пералікам кіеўскіх мітрапалітаў, грунтуецца збольшага на выданнях «Acta Sanctorum» з улікам нешматлікай і слаба крытычнай літаратуры, якую І. Кульчынскі меў у распараджэнні [4, 60; 5, 138–139]. Апрача таго «Specimen Ecclesiae Ruthenicae» ва уніяцкай літаратуры з'яўляецца першай спробай падсумавання гісторыі ўсходнеславянскай царквы [5, 138–139]. Большую каштоўнасць мае «Appendix ad Specimen Ecclesiae Ruthenicae» (Рым, 1734), дзе І. Кульчынскі размясціў некалькі дакументаў, знойдзеных ім у рэзідэнцыі пры царкве Сергія і Вакха і, магчыма, у архіве Прапаганды Веры. «Specimen» і «Appendix» былі разам перавыдадзеныя ў Пачаеве (1759) і Парыжы (1859) [4, 60; 5, 139]. У той жа час былі падрыхтаваныя таксама і «Kongregacje bazylikańskie 1617–1726» апрацаваныя і выдадзеныя ў Рыме на падставе архіву пры царкве Сергія і Вакха (потым перавыдадзеныя ў «Археаграфічным зборніку») [5, 139].

У 1735 г. Кульчынскі вяртаецца на радзіму, а годам пазней становіцца архімандрытам базыльянскага Барысаглебскага (Каложскага) манастыра ў Горадні, адмовіўшыся ад прапанаванага раней сану Смаленскага архіепіскапа [6, 453]. Афіцыйная цырымонія ўвядзення на новую пасаду адбылася 12 кастрычніка 1736 г. [5, 139]. У якасці архімандрыта І. Кульчынскі знаходзіўся да сваёй смерці ў 1747 г. Адначасова ён займаў пасаду афіцыяля, які кіраваў гарадзенскім, падляскім і ваўкавыскім уніяцкімі дэканатамі [5, 139; 6, 454].

Тут ён паглыбляецца ў вывучэнне дакументаў манастырскага архіва XV–XVII стст., на падставе якога выдае «Інвентар Гарадзенскага Каложскага базыльянскага манастыра» (1738 г.) і «Хроніку ігуменаў,

архімандрытаў, царкоўных старастаў і заступнікаў Гарадзенскага Каложскага манастыра» (1730–я гг.; захаваліся ў рукапісах, упершыню надрукаваныя ў 1870 г. у 9-м томе «Археаграфічнага зборніка дакументаў, што адносяцца да гісторыі Паўночна-Заходняй Русі» [6, 409–454]). Падрабязнае апісанне ў іх гэтага манастыра стала першай [10, 107] і вельмі каштоўнай (паводле Л. Аляксеева, – асноўнай [7, 14; 8, 100]) крыніцай для наступных пакаленняў яго даследчыкаў.

Пры напісанні «Хронікі», І. Кульчынскі выступае як прафесійны гісторык, археограф, архівіст, карыстаецца самымі перадавымі і дасканалымі для свайго часу метадамі [8, 102–103; 10, 107–108]. «Хроніка» пачынаецца такімі словамі: «Складаючы гэты інвентар з належнай пільнасцю і не без працы, аглядаў я манастырскі архіў; вычытаў у старасвецкіх паперах імёны былых ігуменаў і архімандрытаў, і за слушнае палічыў гэтыя імёны спісаць у храналагічным парадку, не толькі першых ігуменаў і архімандрытаў, але таксама і фундатараў, і пратэктараў Гарадзенскага манастыра на Каложы» [6, 412]. Як было прынята ў той час, І. Кульчынскі прыніжаў свае заслугі – фактычна ён пісаў даволі падрабязную гісторыю манастыра, складзеную на матэрыяле каложскага архіва, гісторыю, напісаную з вялікім веданнем справы, з частымі цытатамі з крыніц, а часам і з уключэннем іх у склад «Хронікі» цалкам. Хроніка надрукавана на польскай мове з вялікай колькасцю лацінізмаў («царкоўнай» мовай), са шматлікімі лагічнымі развагамі аўтара, з яго каментарамі да выкладзенага, якія ўсе ж не заўжды былі справядлівымі. Цытуемыя тэксты дакументаў для большай пэўнасці прыводзяцца на мове арыгіналу. Некаторыя з выкарыстаных І. Кульчынскім дакументаў пазней загінулі [8, 102; 10, 108].

Менавіта Ігнат Кульчынскі першым заўважыў небяспеку для манастыра, якую ўяўляла для яго рака Нёман, што падмывала бераг пад манастыром. Аднак І. Кульчынскі не толькі заўважыў небяспеку, але і прыняў канкрэтныя меры па ўмацаванні берагавой лініі: загадаў пабудаваць ля падэшвы гары плот, заваліць яго гноем, а таксама пасадзіць там жа розныя дрэвы [7, 14; 8, 101; 9, 98]. Гісторык правёў аналіз мастацкай і гістарычнай каштоўнасці Гарадзенскай Барысаглебскай царквы, на аснове гэтага аналізу і параўнання храма з Полацкай Сафіяй ён прыблізна вызначыў час стварэння манастыра – каля 1200 г. [7, 14; 8, 101]. Прычым, пры вызначэнні часу пабудовы храма І. Кульчынскі першым на землях ВКЛ выкарыстаў тэхніку, заснаваную на аналізе цэгля (шліфы) і вапнавага раствору. Ён тым самым адкрыў новы від гістарычных крыніц – помнікі рэчыўныя [7, 14; 8, 101; 10, 107]. Асаблівае значэнне мае зробленае І. Кульчынскім

апісанне знешняга выгляду і ўнутранага ўбранства Каложскай царквы, бо яно было зроблена да трагічнага абрушэння асноўнай часткі храма ў 1853–1859 і 1889 гг. Менавіта І. Кульчынскі першым апісаў галоўныя асаблівасці храма: упрыгожаныя ўстаўкамі з паліваных валуноў і маелікавых плітак фасады, мноства керамічных збаноў-галаснікоў, умураваных у сцены і скляпенні, унікальныя абразы і інш. Пры ўнутраным апісанні царквы ён апісвае дзверы, вокны, падлогу, выкладзеную цэглай, «каменную столь», якая абрынулася, «калі ў першы раз краіна была занятая маскоўскім войскам» (паводле падання, маскоўскія ваяры на закамарах храма паставілі гарматы і абстрэльвалі замак). Падрабязна вывучаныя калоны, сцены са слядамі старажытнага іканастаса, унутраныя лесвіцы, якія вядуць на хоры [8, 102]. Гэта першае падобнае апісанне гістарычнага помніка [7, 14; 8, 102; 10, 107].

Цікавіўся І. Кульчынскі і іншымі беларускімі старажытнасцямі. Жывучы пэўны час у Полацкім базыльянскім манастыры пры Сафійскім саборы, ён даследаваў храм, а таксама і знакамiты крыж св. Еўфрасінні, які захоўваўся ў згаданым манастыры. І. Кульчынскі зрабіў нават яго апісанне, пры гэтым крыху змяніўшы некаторыя гістарычныя рэаліі: у адпаведнасці з распаўсюджанай у Беларусі ў XVI–XVIII легендай, імя Еўфрасінні Полацкай блыталі з імем іншай святой – Параскевы. Ісціна ж пра імя Еўфрасінні была ўстаноўлена ўжо пасля смерці І. Кульчынскага іншым уніяцкім манахам Ігнатам Сцябельскім (1781 г.) [7, 14–15]. Аднак менавіта дзякуючы Ігнату Кульчынскаму пра крыж Еўфрасінні стала вядома і на Захадзе [7, 15; 8, 104]. Як было згадана вышэй, Ігнат Кульчынскі быў і адным з першых даследчыкаў, які зацікавіўся сапраўднай беларускай жамчужынай – Жыровіцкім манастыром.

Менавіта ў час прыбывання ў Горадні І. Кульчынскі выдаў «най-больш каштоўную са сваіх прац» [5, 139] – «Menologium Bazylianskie...» [2]. Аднак гэты збор жыццёапісанняў святых манахаў і манашак базыльянскага ордэна быў выдадзены толькі пасля смерці І. Кульчынскага – у 1771 г. у віленскай друкарні базыльян. Гэтае выданне прэтэндуе на высокі ўзровень навуковасці, яно вызначаецца вельмі добрай сістэматызаванасцю і структурнасцю. Кніга падзелена на дзве часткі, кожная з якіх мае свой тытульны ліст. Першая частка пачынаецца з уступу, які падрабязна апісвае асноўныя гістарычныя этапы існавання манаскага ордэна базыльян, пачынаючы ад Базыля (Васіля) Вялікага і да XVIII ст.: пра Базыля Вялікага; пра яго Рэгулу, ад якой пачаліся ўсе статуты іншых ордэнаў; пра распаўсюджанне базыльян па свеце; пра вялікую колькасць святых–базыльян; пра стан ордэна ў мінулым і сёння. Прычым закранаецца ў гэтым апісанні і бе-

ларуская зямля: «Не магу абмінуць Нашай Русі, далучанай да Польскага каралеўства, якая ў адзінстве з Рымскай Царквою застаецца, дзе так шмат бачым базыльянскіх манастыроў. Цяпер жа Руская дзяржава (не блытаць з маскоўскай – А.С.)... даволі значную колькасць надлічвае базыльян... Тое ж трэба казаць і пра Украіну, Валахію, Малдову і іншыя Славянскага народу былыя краіны» [2, 17]. Кожная з частак падзелена на месяцы (па 6 месяцаў у кожнай), якія, у сваю чаргу, – на дні. А на кожны дзень падаецца звычайна некалькі артыкулаў пра святых з ордэна базыльян. Першы і самы вялікі артыкул, безумоўна, пра Базыля Вялікага [2, 1–71]. Паводле сваіх памераў з гэтым артыкулам можна параўнаць толькі артыкул пра земляка І. Кульчынскага – базыльяніна, полацкага архіепіскапа Язафата Кунцэвіча [2, 183–229]. Гэты артыкул унікальны яшчэ і тым, што ў ім апавядаецца пра базыльяніна, які падчас напісання кнігі святым яшчэ прызнаны не быў (нагадаем, кніга называецца «Каляндар базыльянскі, г.зн. Жыцці Святых...»). Навуковы характар выдання падкрэсліваюць частыя спасылкі на крыніцы, вынесеныя на палях. На палях паметкамі размешчаны таксама і сціслы пераказ асноўнага тэксту. Па гэтых паметках у аб’ёмнай кнізе легка арыентавацца і адшукваць патрэбнае месца. Значна паляпшаюць працу з выданнем размешчаныя ў канцы кожнай з дзвюх частак імённыя паказчыкі. Акрамя ўсяго згаданага вышэй, выданне мае і эстэтычную, мастацкую каштоўнасць: тэкст упрыгожаны шматлікімі буквіцамі, піктаграмамі, гравюрамі, а тытульныя лісты выкананы прыгожымі шрыфтамі чорным і чырвоным колерамі.

Сёння існуе думка, што навуковая спадчына Ігната Кульчынскага – яшчэ не ацэнены скарб беларускага народа – дае падставу лічыць яго першым беларускім гісторыкам [10, 106].

1. Kulczynski I. II Diaspro prodigioso di tre Colori ovvero Narrazione istorica delle tre Imagini Maracolose della Beata Vergine Maria La prima, di Zyrovvice in Lituania, la seconda, del Pascolo in Romae la terza Copia della seconda parimente in Zyrovvice detta da quei popoli Romana. – Roma, 1732. – XXIV, 254. – 83 s.

2. Kulczynski I. Menologium Bazylianskie, to iest zywoty swiętch panskich oboiey płci z Zakonu S. Bazylego W. Na miesiáce rozłożone. Cz. 1–2. – Wilna, 1771. – [27], 498. – 537 s.

3. Kulczynski I. Signum Magnum quia Coronatum Olim a dilecto Dei hominis discipulo in Caelo visum Nunc vero in Orbe Palaemone jam in terrium saculum splendidissimis miraculorum radiis coruscans hoc est Serenissima Calorum terrarumque Regina Maria Virgo, in Thamaturga

Icone Zyrovicensi continuis gratiarum operationibus clarissima. – Romae, 1732. – 83 p.

4. Orgelbranda S. Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami. – Warszawa, 1901. – T.IX. – 640 s.

5. Polski Słownik Biograficzny / Polska akademia nauk, Instytut historii; Red. Naczelny E.Rostworowski. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1971. – T.XVI. – 640 s.

6. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1870. – Т.IX. – 493 с.

7. Алексеев Л.В. Археология и краеведение Беларуси XVI в. – 30-е годы XX в. / Под ред. Б. А. Рыбакова. – Мн., 1996. – 206 с.

8. Алексеев Л.В. Игнатий Кульчинский – первый исследователь белорусских древностей // Древности славян и Руси. – М., 1988.

9. Каханюўскі Г.А. Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі у XVI – XIX ст. – Мн., 1984. – 120 с.

10. Палуцкая С.В. Ігнат Кульчынскі – першы гродзенскі краязнаўца // Гістарычнае краязнаўства – дзейсны фактар інтэнсіфікацыі навучальнага працэса ў школе і ВНУ: Тэзісы Рэсп. навук.-метаад. канф. – Гродна, 1994. – С. 105–109.